

Aranyvenyigék az óriás púpján A tokaji Nagy-Kopasz

Tokaji-hegy, Nagy-hegy, Kopasz-hegy, Nagy-Kopasz... számos név, amely mind ugyanazt a helyet jelöli: a Tisza és a Bodrog összefolyása fölé magasodó hegyet. Az Eperjes-Tokaji-hegység Alföldre előretolt bástyája 400 méterre emelkedik a környező táj fölé. A tetejéről csodálatos kilátás nyílik a síkságra. E hegynek azonban nem csak neve van sok, legendája is! Szép, szimmetrikus kúpjának köszönheti mesebeli eredetét, az egykori tűzhányó lankáin termő szőlőnek és a belőle készült, évszázadok óta kedvelt bornak pedig aranyban gazdag legendáit...

Szabó József „Tokaj-Hegyalja földtani s szőlőművelési térképe” (1865) – részlet

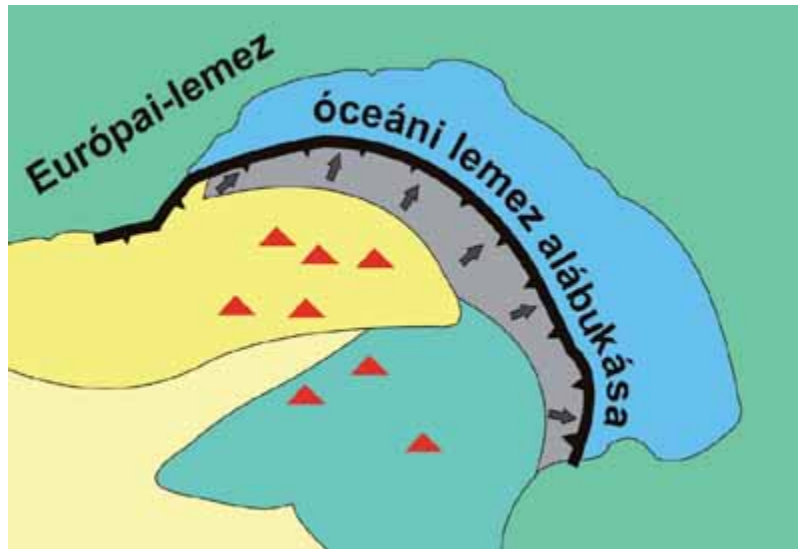
„Büszke is a Hegyaljára a lábainál lakó zempléni magyar és csinált mithoszt, hogy vele a tokaji hegykúp születése titkát megfejtse. ... E szerint a régi istenek, mikor a mesebeli óriásokkal torzsalkodtak, lekapták egyik gigász hátáról a púpot és odadobták a nagy magyar síkság szélébe, a hol a Tisza meg a Bodrog ölelkeznek. És mivel olimposzi eredetű hegy az, a miatt terem a púpján olimposzi nektár, amelynek csillogó arany csöppjeibe ambra illatot a szellők szárnya a délibábos Alföld rónáiról hoz.” – írta a hegy eredetéről Hanusz István 1900-ban. Ha azonban a kialakulására ennél tudományosabb magyarázat szeretnénk, akkor nem kell az óriások koráig visszamennünk az időben. Vagy jóval korábbra kell visszaugranunk? Ezt csak az óriások kronológiájához értők tudhatják... Mi azonban most hagyjuk az idők végtelenébe vesző, istenekkel torzsalkodó gigászokat és hogy megértsük a teljes történetet, utazzunk vissza a földtörténeti időben körülbelül 65 millió évet!

A dátum ismerős. Igen, a dinoszauruszok kihalásának idején járunk. Ha olyan szerencsések lennénk, hogy a világűrből rápillanthatnánk a bolygónkra, akkor már felismernénk a mai kontinensek körvonalait, bár azok még nem a jelenlegi helyzetüket foglalják el. Az egyik legfeltűnőbb és számunkra talán legfontosabb különbség az Afrika és Európa közötti térség: itt még egy kisebb-nagyobb szigetekkel tagolt óceán helyezkedik el. Nézzünk a dolgok mélyére! Tektonikailag az Afrikai- és az Európai-közetlemez között, a Pennini-óceán medencéjében több kisebb, a két nagy lemeztől korábban leszakadt lemezdarab, úgynevezett mikrokontinens „sodródik”.

A következő évmilliók során Afrika folyamatosan közeledik az Európai-lemez felé, ami miatt a köztük lévő tér egyre szűkül. Az óceáni közetlemez a kontinentális lemezek alá tolódik, a mikrokontinensek pedig próbálnak a maradék helyeken „kényelmesen elhelyezkedni”, forognak, moccanak az egyre kisebb térben. Végül a Pennini-óceán bezárul és ezt követően a kontinentális közetlemezek feszülnek egymásnak. Összeütközésüket követően kezdődik meg az Alpok hegyláncjának kialakulása.

Az Alpoktól keletre valószínűleg még 40 millió évvel ezelőtt is egy óceáni medence helyezkedett el, amely irányába kisebb kontinentális mikrolemezek tudtak „kiszökni” a még mindig egymáshoz közeledő Afrikai- és Európai-lemez szorításából. Eközben az óceáni lemez a kelet felé mozgó kontinentális lemezek alá tolódott. Mivel a nagy sűrűségű óceáni közetlemez gyorsabban süllyedt lefelé, mint amilyen sebességgel a kontinentális lemez alá bukkott, ezért az óceáni lemez „magára húzta” a kontinentálist. Mivel ez utóbbinak a

másik, nyugati vége fixen rögzített volt, ezért fokozatosan elvékonyodott. Ezen az elvékonyodó kőzetlemezen egy medence jött létre: ez a ma is létező Pannon-medence és ez a körülbelül felére vékonyodott kőzetburok (litoszféra) az oka annak is, hogy hazánkban a Föld belseje felé hatolva a hőmérséklet gyorsabban emelkedik, mint általában máshol.

A Kárpát-Pannon térség ősföldrajzi rekonstrukciója a 15–18 millió évvel ezelőtti időszakra. Sárga – az Afrikai-lemezről leszakadt mikrolemezek, zöld – az Európai-lemezről leszakadt mikrolemez, kék – óceáni lemez, piros – vulkánok (Fodor L. és munkatársai, valamint Harangi Sz. nyomán)

A kőzetlemez elvékonyodásának fő időszaka körülbelül 10–16 millió éve volt. Ekkorra tehető a Kárpát-Pannon térség vulkanológiailag legaktívabb időszaka is. A kettő természetesen nem független egymástól, hiszen az elvékonyodó litoszféra hatására az asztenoszféra anyaga felemelkedett és a kisebb mélységben uralkodó kisebb nyomás miatt elkezdődött a magmaképződés. Ráadásul az elvékonyodást kiváltó húzás hatására könnyebben keletkeztek repedések a szilárd kéregben, amely megnyitotta az utat a magma előtt a felszín felé. Ehhez a folyamathoz köthető az az andezites-dácitos vulkáni működés is, amely körülbelül 16,5 millió éve kezdődött, és amelynek tűzhányói megtalálhatók a Kárpátok íve mentén a Visegrádi-hegységtől a Vihorlátot át egészen a Csomádig.

Ennek a vulkáni ívnek az egyik része a Tokaji-hegység is, melynek legdélibb tagja a Nagy-Kopasz. Itt 10–13 millió évvel ezelőtt is zajlottak még vulkánkitörések. Körülbelül ennek az időszaknak a végére emésztődött fel teljesen az óceáni lemez és ütköztek egymásnak a kontinentális kőzetlemezek, melynek következtében elkezdődött a Kárpátok kiemelkedése.

A Tokaji-hegység többi tagjától morfológiailag különálló tokaji Nagy-Kopasz egy egykori kitérés központ, amelyet már Kubinyi Ferenc felismert, amikor 1845-ben azt írta, hogy a Tokaji-hegy csúcsán beomlott kráterhez hasonló nyílás van. A magányosan álló, szétterült, szabályos dácit lávadóm Szabó József 1865-ös térképén is jól látszik. A tipikus rétegvulkán szakaszos működés eredményeként alakult ki.

Nagyszöllő – kőre rajzolta, metszete: Keleti Gusztáv (forrás: Szabó J., Török I. (1867): Tokaj-Hegyaljai Album) – részlet

A Nagy-Kopasz dácitjának ugyan kevésbé jó tulajdonságai vannak, mint a Tokaji-hegység legkedveltebb építőanyagának, a riolittufának, de a hegy földrajzi helyzetéből adódóan a legsokoldalúbb szállítási lehetőségei a Nagy-Kopasz bányáinak voltak. Ennek köszönhető, hogy az 1800-as évek elején elkezdődött bányászat pár évtized múlva, az alig 20 km²-nyi területen már 25 kisebb-nagyobb kőbányában folyt. A dácit legintenzívebb kitermelése a XIX. századi folyószabályozó, gátépítő, vasútépítő munkák idejére tehető.

A bányászat mára visszaszorult, a felhagyott bányaudvarokat azonban nem csak a geológusok látogatják szívesen! **A legszebb, leglátványosabb talán a Tarcal fölötti Führer-, későbbi nevén Citrom-bánya visszamaradt gödre, amely egy tengerszemet rejt. Az egykori fejtéssel egy körülbelül 10 méter magas és 50 méter széles lávanyelvet termeltek le. A hegy keleti lábánál felhagyott Patkó-bányában pedig augusztusban megnitotta kapuit a Fesztivál-katlan.**

A Tokaj név hallatán természetesen még a geológusoknak sem a kőbányászat jut eszébe, hanem Hegyalja folyékony aránya, a bor, melynek különleges íze és zamata többek között a hegy vulkáni kőzeteinek is köszönhető. Folyékony arany, hiszen se szeri, se száma azoknak a legendáknak, melyek a tokaji borokat közvetlen kapcsolatba hozzák az arannyal. Galeotto Marzio, Mátyás király udvari krónikása például ezt írta: „A magyar hegyekben aranyérc, a homokban aranyzemcsék, a tokaji szőlőkön aranyvenyigék találhatóak.”

A szőlők és az arany kapcsolatára az egyik legérdekesebb magyarázat Paracelsus, svájci vegyész nevéhez fűződik. A legendás aranyvesszők híre hozzá is eljutott és eljött, hogy megfejtse azok titkát. A szőlőtőkék között aranyat ugyan nem talált, de a borok kóstolgatása közben az alábbi következtetést vonta le: „A hegyaljai szőlő azért a legnagyobb növény, mert ott a vegetáliák a mineráliákkal társulnak, s a napfény, mint aranyfonál megy a tőkén és a gyökereken át a kőzetbe...” Bár a kissé talán pityókás vegyész magyarázata tetszetős, a Tokaji-hegységben található arany-ezüst ércesedés természetesen a terület vulkanizmusához kötődik: a magmából gőzök és oldatok áramlottak fel, amelyekből az ércásványok a már megszilárdult kőzetek hasadékaiban kiváltak.

Arról, hogy a borvidékre kik és mikor telepítették az első szőlőket, biztosan még ma sem tudnak a kutatók. Lehetséges, hogy még a kelták ültették az első tőkéket, de vannak, akik úgy vélik, hogy a honfoglaló magyarok honosították meg itt a szőlőművelést, hiszen Hegyalját a szőlőműveléshez leginkább értő törzs harcosai, a kabarok szállták meg. Míg mások szerint a XIII. században Franciaország északi részéből betelepülő vallonok hozták magukkal a szőlőművelés tudományát. De bárki is telepítette be az első tőkéket, az biztos, hogy nem azok voltak az első szőlők ezen a tájon!

Tokaj – köre rajzolta, metszette: Keleti Gusztáv (forrás: Szabó J., Török I. (1867): Tokaj-Hegyaljai Album) – részlet

A szőlő ugyanis ezen a vidéken őshonos. A körülbelül 30 millió éves szőlőmaradványok közül a *Vitis teutonica* maradványai Mád és Tállya környékén, a mai nemes szőlőfajták közös őseinek tekintett ősszőlő, a *Vitis tokaiensis* levelének lenyomata Erdőbényén került elő. A *Vitis sylvestris* nevű, a természetes folyópartokat kedvelő ősszőlő pedig mind a mai napig vadon él a vidéken. Ezek az ősszőlők persze egyáltalán nem hasonlítottak a mai lédús, zamatos, illatos borszőlőkre. Valószínűleg kemény, zöldbogyós, kesernyés, savanyú levű vad gyümölcsök lehettek.

Azt tehát nem tudjuk, hogy ki telepítette az első nemes szőlőtőkéket a vidékre, és hogy ki készítette az első tokaji aszút. Hogy az aranyló nedű pontosan minek köszönheti páratlan ízét, illatát, zamatát, az pedig egy másik történet. Ha kíváncsiak rá, keressék fel a pincéket és húsükben hallgassák meg a borászok történeteit! Egy azonban biztos: Tokaj folyékony aránya nem csupán színéről kapta nevét. Értékét jól jelzi, hogy amikor Károlyi Sándor grófnak választania kellett a tokaji vár ostroma és a felvidéki bányavárosok elfoglalása között, ezt mondta: „Az egyetlen tokaji hegy többet ér minden bányánál.”

BABINSZKI EDIT

Irodalom

Baráz Cs., Kiss G. (szerk.) 2007: A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Eger

Harangi Sz. 2011: Vulkanok – A Kárpát–Pannon térség tűzhányói. GeoLitera, Szeged

Haraszi Gy. 2006: Tokaji borok. Kossuth Kiadó Zrt.